

Роль профорієнтації в розвитку відповідальності як провідної якості особистості майбутнього фахівця

Стаття розкриває роль професійної орієнтації в розвитку відповідальності як провідної якості особистості майбутнього фахівця-професіонала. Досліджується відповідальне ставлення учнів до професійного навчання. За результатами дослідження виділено три групи учнів із різним рівнем відповідального ставлення до професійного навчання та обраної професії: стійким, середнім (ситуативним), низьким.

Ключові слова: професійна орієнтація, якість особистості, відповідальне ставлення, професійне навчання.

Статья раскрывает роль профессиональной ориентации в развитии ответственности как ключевого качества личности будущего специалиста-профессионала. Исследуется ответственное отношение учеников к профессиональному обучению. За итогами исследования выделено три группы учеников с разным уровнем ответственного отношения к профессиональному обучению и избранной профессии: стойким, средним (ситуативным), низким.

Ключевые слова: профессиональная ориентация, качество личности, ответственное отношения, профессиональное обучение.

Соціально-економічний розвиток нашої держави висуває нові вимоги перед освітою в цілому і передпрофорієнтацію зокрема. Новий, постіндустріальний розвиток суспільства характеризується, перш за все, швидким, лавиноподібним накопиченням знань, інформації, технологічних змін. Інформаційний технологічний розвиток йде такими темпами, що сукупний обсяг знань подвоюється за життя одного покоління людей. Крім того, ринкова економіка ставить людину в умови жорсткої конкуренції на ринку праці. У цих умовах конкурентоспроможним і успішним буде той, хто може швидко рухатись у просторі професій і спеціалізацій, хто підготовлений до постійних змін, неперервної освіти, перекваліфікації. Профорієнтація покликана одним з важливих елементів такої підготовки.

Профорієнтація в сучасній школі набуває більш чіткого значення в розвивальній функції, а саме в процесі розвитку особистісних системоутворюючих сторін професійної діяльності. Мова йде про роль профорієнтації в розвитку відповідальності як провідної якості особистості майбутнього фахівця-професіонала.

Відповідальне ставлення до професійного навчання ми вивчали в процесі оволодіння учнями знаннями, в плані їх зумовленості об'єктивними і суб'єктивними чинниками. Виходячи з вищепроаналізованих в літературі результатів психологічних досліджень, ми виділили принципове для організації нашої експериментальної роботи положення про те, що характер ставлення до професійного навчання залежить від характеру самого процесу навчання, від відносин, які складаються між викладачем і учнями, від способів організації навчально-професійної діяльності учнів.

Розвиток відповідального ставлення майбутнього фахівця до обраної професії вважається ефективним у тому випадку, якщо він:

1. Ознайомлений з вимогами та умовами праці в конкретному середовищі, обізнаний із ціннісно-значимими потребами суспільства в обраній професії.
2. Обізнаний із мірою застосування своїх схильностей, інтересів, стилю міжособової професійної взаємодії.

Аналіз результатів навчально-виховної роботи в профтехучилищах та вищих навчальних закладах виявляє чинники, які найбільш вагомо впливають на якість підготовки сучасного фахівця. Серед таких факторів провідне місце займає сформованість взаємної відповідальності. Мова йде про відповідальність, яка вже сформована в особистості і викладача, і учня/студента. Така відповідальність полягає у погодженості між вимогами викладача та обов'язковості студентів у їх виконанні. Відповідальність, як якість особистості викладача, систематизує його інтелектуально-моральний потенціал [1; 2; 3]. В основній сутності професійна відповідальність є смисловим утворенням особистості, принципом саморегулювання в межах цілісної взаємодії, практично-дійового, когнітивно-операційного та мотиваційно-цільового компонента професійної діяльності.

Загальнотеоретичною основою формування відповідального ставлення до професійного навчання та до обраної

професії є положення психологічної науки про формування позитивного ставлення до навчальної діяльності. Ставлення до навчання ми розглядали як “цілісну систему індивідуальних, вибіркових, свідомих зв’язків особистості” з певною стороною об’єктивної дійсності (з професійним навчанням), розуміючи під ставленням особи цілісне структурне утворення, яке є єдністю певним чином взаємозв’язаних різних компонентів. “Ставлення як зв’язок суб’єкта з об’єктом єдине, але в різноманітності ставлень виступають... то більш, то менш виразно окремі компоненти, які можна назвати частковими ставленнями, або сторонами ставлення, або видами його”.

Перші становлять основу виникнення мотивації, що спонукає до діяльності. Перехід від ставлення до діяльності становить поведінковий компонент. Ці компоненти тісно взаємопов’язані. Постійне переживання невдач, помилок, труднощів у роботі призводить до виникнення в особистості негативного ставлення до цієї роботи. І – навпаки. Здійснювані за допомогою діяльності об’єктивні ставлення людини до світу інтеріоризуються і втілюються в індивідуальній свідомості у вигляді особистісного значення. Іншими словами, особистісне значення – це складова динамічної смислової системи, яка відображає в індивідуальній свідомості особи зміст її ставлення до дійсності. Смилова установка особистості є формою виявлення особистісного значення у вигляді готовності до здійснення певним чином спрямованої діяльності. Особистісне значення є змістом установки.

Вихідним у психологічних дослідженнях учнівських ставлень є положення про детермінованість ставлення до навчання ззовні – змістом навчання, його організацією, методами. Серед всього масиву робіт вирізняються ті, які присвячені дослідженню питання на матеріалі дошкільного й шкільного етапу освіти. У цих роботах показаний вплив різних форм і методів діяльності викладача на виховання відповідального ставлення старшокласників до навчання, деякі педагогічні умови і шляхи роботи з батьками по вихованню у дітей правильного ставлення до навчання, роль колективу і статусу особистості у взаємостосунках у класному колективі, у формуванні свідомого ставлення до навчання, вплив на ставлення до навчання педагогічної оцінки, самооцінки і ін. (Л.І. Божович, М.Т. Дригус, З.І. Калмикова, І.Ю. Кулагіна, В. Шрадер).

Найпоширенішою класифікацією ставлень до навчання у школярів є їх розподіл на позитивне, невизначене (суперечливе) і негативне ставлення.

Як свідчать матеріали досліджень, проведених в Інституті психології ім. Г.С. Костюка АПН України під керівництвом С.Д. Максименка, старшокласники середньої школи вважають, що їх позитивне ставлення до навчання зумовлюється наступними об'єктивними (зовнішніми) чинниками: забезпеченням змістовності навчання, зв'язку шкільної програми з життям; діяльністю вчителя (професійна майстерність, індивідуальний підхід до учнів, вимогливість); впливом шкільного колективу. Суб'єктивними (внутрішніми) умовами вони називають: усвідомлення суспільної значущості освіти, задоволеність учбовою діяльністю, інтереси особистості.

Позитивне ставлення до навчання також може мати різні причини, зумовлюючись перевагою в учня різних груп позитивних мотивів навчання (мотивації досягнення успіху і навчальних інтересів, широких соціальних мотивів) або групою різних мотивів, що не мають чіткої ієрархічної організації.

Негативне ставлення визначається наступними умовами: зовнішніми – погане ставлення вчителя до учнів, низька якість викладання окремих предметів шкільної програми, недостатнє врахування вчителем якостей особистості учня, його низька вимогливість до них, погане забезпечення змістовності навчання і т.і.; внутрішніми – труднощі, які виникають у процесі навчання, відсутність глибоких інтересів, незадоволеність учбовою діяльністю.

Потрібно зазначити, що при виникненні як позитивного, так і негативного ставлення до навчання зовнішні умови переважають над внутрішніми (відповідно 52,7% і 60,4%).

Аналіз причин пропусків занять, а також названих учнями чинників, які зумовлюють їх ставлення до навчання, показує, що основний шлях виховання у старшокласників інтересу до знань і потреби в них, бажання вчитися, відповідального ставлення до виконання учбових обов'язків і досягнення успіхів в учбовій діяльності полягає в підвищенні якості навчально-виховної роботи в школі. Засоби вирішення цієї задачі полягають у забезпеченні вчителями активного отримання знань, зв'язку навчання з життям і його змістовності з урахуванням індивідуальних можливостей учнів та їх став-

лення до учбової діяльності, у вихованні розуміння значущості знань і потреби в навчанні, у підвищенні вимогливості з боку вчителів.

Ставлення до професійного навчання виражає єдність пізнавального, емоційного і вольового чи поведінкового компонентів, тобто ставлення до навчання проявляється у знаннях та уявленнях учнів ПТНЗ, у їх емоційному стані під час занять, у здатності до подолання труднощів та перешкод, у відповідних і характерних для цих учнів способах дій. Структуру ставлення до професійного навчання визначає мотиваційна сторона.

Перший шлях виховання позитивного ставлення до навчання – створення стійкої мотивації досягнення успіху на базі достатньо високої адекватної самооцінки. Цей шлях реалізується тільки при певній ефективності навчальної роботи учня.

Другий шлях виховання позитивного ставлення до професійного навчання – формування навчальних інтересів, який прослідковується безпосередньо в організації учбової діяльності. Ці особливості, покликані зробити засвоєння програми більш легким і ефективним, відповідні цілям розвитку учнів, мають ще одну властивість – сприяють становленню навчальних інтересів. Сильний інтерес (хоча і короточасний, нестійкий спочатку) викликають додатковий “розвиваючий” матеріал, звернення до безпосереднього досвіду учнів, широке використання творчих завдань, практичних дій, екскурсій, що носять пізнавальний характер (Ю. Бабанський, О. Киричук, Г. Щукіна).

Відповідальне ставлення до професійного навчання ми вивчали у процесі оволодіння учнями знаннями, у плані їх зумовленості об’єктивними і суб’єктивними чинниками. Виходячи із вищепроаналізованих в літературі результатів психологічних досліджень, ми виділили принципове для організації нашої експериментальної роботи положення про те, що характер ставлення до професійного навчання залежить від характеру самого процесу навчання, від відносин, що складаються між викладачем і учнями, від способів організації навчально-професійної діяльності учнів.

Отже, проаналізувавши результати дослідження (проводилось у ПТНЗ м. Кам’янця-Подільського) ми виявили

наступні рівні: безвідповідальне ставлення, ситуативно відповідальне ставлення та стійке відповідальне ставлення. Безвідповідальне ставлення характеризувалось тим, що учні (кількістю 4-6 з 20 учнів) не усвідомили свого призначення у суспільстві, а їх особисте перебування у цьому навчальному закладі продиктоване “оточенням”, тому до їх особистостей підвищена увага з боку психологів-профорієнтаторів; ситуативне відповідальне ставлення характерне для учнів з нестійкою увагою при стійкій мотивації, для них на перший план виходить практичне застосування знань, можливість хорошого заробітку, стійке відповідальне ставлення характерне для невеликої кількості учнів, але вони свідомо обрали професію, мають стійку перспективну ціль та можливість відкрити свій бізнес чи продовжити справу (бізнес) батьків.

У ставленні учнів до професійного навчання переважає ситуативна відповідальність. Ми дійшли такого висновку, підраховавши показники по кожному складовому компоненту методики В. Прядіна та вивели середнє значення, яке є остаточним цифровим вираженням рівня відповідального ставлення. Отже, (89,7%) набрали від 17 до 24 балів, що є відповідним показником ситуативної відповідальності у ставленні до професійного навчання, все залежить від перспективи з обраної професії. А це означає, що рівень ставлення до професійного навчання залежить від різних причин, ці причини виявлятимуться та досліджуватимуться на наступних етапах роботи.

Наступна група, яка налічує 10,3% учнів, набрали по 26-28 балів – це свідчить про наявність у них стійкого відповідального ставлення. Крім того, показники окремих факторів в учнів зі стійким відповідальним ставленням нижчі, ніж показники по тих же факторах у студентів із ситуативним ставленням. Показники деяких факторів у ситуативному ставленні сягають 34 балів, хоча рівень високої активності будь-якого фактора рахується від 25 балів, але загальний цифровий показник по всіх факторах у кожного окремого учня переважає в сторону стійкого або ж ситуативного відповідального ставлення.

Результати методики В. Прядіна свідчать, що учнів зі стійкою відповідальністю відзначає висока наполегливість, орієнтованість на вимоги оточуючих, глибока осмисленість

своєї поведінки та прийнятих рішень, результативність діяльності, емоційність мобілізуючого характеру, володіння навичками самоконтролю. Головні труднощі при дотриманні відповідальної поведінки у них пов'язані з відсутністю знань, вмій, навичок, а не з проблемами особистісними, які властиві для учнів з ослабленою саморегуляцією. При виконанні відповідальних справ такі учні прагнуть якомога краще виконати справу, отримуючи при цьому задоволення, тобто виконання справи носить для них самоцінний характер, відзначається самостійним сенсом.

Нестійка відповідальність учнів виявляється як поведінка, що спрямовується прагненням учня отримати якомога більше особистих переваг (престиж, повага, винагороди, авторитет тощо) шляхом здійснення відповідальної поведінки, яка слугує своєрідним засобом досягнення учнем своїх корисливих цілей. Виконання відповідальних справ не супроводжується отриманням задоволення у його процесі. На його місце приходять очікування позитивних наслідків, винагород, які учень передбачає отримати у результаті своєї роботи. Емоції відіграють роль перешкод, бо серед них панують явища астеничного (демобілізуючого характеру): лінь, розслабленість, байдужість. Відповідальна поведінка значною мірою залежить від зовнішніх обставин, за яких відповідальна поведінка учнів зможе принести якусь користь, то учень намагається слідувати її нормам. Якщо у ситуації ніщо не вказує на такі переваги, учень дозволяє собі розслабитись, відмовитись від виконання роботи. Знання, як потрібно діяти, не переходять на рівень особистісного осмислення, не стають переконаннями. Переважають труднощі особистісного порядку: учень роздумує над тим, чи варто робити цю справу, а яку користь вона зможе йому принести, і це значно знижує його зусилля при виконанні справи.

Аналіз результатів експертного оцінювання викладачами ставлення учнів до професійного навчання виявило, що проекція загальної відповідальності вносить певні корективи у загальний розподіл учнів за рівнями відповідальності. Проявляючи певний рівень загальної відповідальності до навчання, учень не завжди втримується на цьому рівні, коли йдеться про відповідальність до конкретного предмета. Особливо це стосується групи учнів із ситуативною відпо-

відальністю. Цей рівень виявлення відповідальності якраз тим і відзначається, що стосовно одних навчальних предметів він може бути досить виразним і стійким, а стосовно інших – майже не виявляється.

Співвіднесення рівня загальної відповідальності із експертними оцінками відповідального ставлення до професійного навчання.

Рівень відповідальності	Середня експертна оцінка
Стійкий	2,7
Ситуативний (середній)	1,6
Низький	1,2

Експертні оцінки показують, що рівень відповідального ставлення до професійного навчання дещо відстає від рівня загальної відповідальності. Учні, які мають стійку відповідальність, в оцінках експертів отримали високий і середній ранг (3 і 2); учні, які мають ситуативну відповідальність, отримали експертну оцінку, як середнього, так і низького рангу (2 і 1). Отримані результати свідчать про те, що безвідповідальне ставлення характеризувалось тим, що учні не усвідомили свого призначення в суспільстві, а їх особисте перебування у навчальному закладі продиктоване “оточенням”, тому до їх особистостей підвищена увага з боку психологів-проф-орієнтаторів; ситуативне відповідальне ставлення характерне для учнів з нестійкою увагою при стійкій мотивації, для них на перший план виходить практичне застосування знань, можливість хорошого заробітку, стійке відповідальне ставлення характерне для невеликої кількості учнів, але вони свідомо обрали цю професію, мають стійку перспективну ціль та можливість відкрити свій бізнес або продовжити справу (бізнес) батьків.

Тому, ставлення учнів до професійного навчання та ознаки засвоєння ними фахових (спец.) предметів, ми розподілили у чотири блоки:

1. Відображають вплив навчання на пізнавальну сферу та навчально-пізнавальну мотивацію учня (предмети цікаві; навчання спонукає думати; спец. предмети вимагають спостережливості, цікаві окремі факти, отримую задоволення під час його вивчення, професійне

навчання розвиває загальну культуру, професійне навчання впливає на розширення знань про обрану професію).

2. Відображають роль фахових предметів у налагодженні міжособистісних контактів (подобається, як викладає викладач, товариші цікавляться цим предметом, батьки вважають моє навчання важливим, у мене хороші відносини з викладачами, викладачі часто хвалять, викладачі цікаво пояснюють).
3. Свідчать про суспільну значущість фахових предметів (вміння з фахових предметів необхідні для професійної підготовки, практичні вміння завжди вважались вигідним, практичні вміння потрібні для майбутньої роботи).
4. Предмети, які характеризують вольову сферу учня при їх вивченні (спец. предмети вимагають спостережливості, навчатись легко; спец. предмет вимагає терпіння).

Отже, отримані у результаті дослідження дають можливість стверджувати, що відповідальне ставлення учнів до професійного навчання та обраної професії становить важливий, водночас складний предмет експериментального дослідження, яке відзначається своєю специфікою залежно від конкретного навчального предмета, його місця у загальній програмі підготовки фахівця. Важливим вихідним положенням при розробці методики нашого дослідження, по-перше, слугувала обставина, що не всі предмети, які вивчаються у ПТНЗ є провідними дисциплінами, тому роль їхнього відповідального ставлення для забезпечення стійкої та достатньої успішності учнів зростає. По-друге, відповідальне ставлення генетично зумовлене оточуючими вимогами (викладачів, товаришів, батьків), а згодом стає обов'язком, совістю, внутрішнім особистісним утворенням. Характер ставлення до професійного навчання залежить від змісту самого процесу навчання, від відносин, які складаються між викладачами і учнями, від способів організації навчально-професійної діяльності учнів. Це дає можливість диференціювати учнів за тими ознаками, які свідчать про успішність їхнього переходу від зовні зумовленої до внутрішньої відповідальності. У результаті дослідження були виділені три групи учнів із різним

рівнем відповідального ставлення до професійного навчання та обраної професії: стійким, середнім (ситуативним), низьким.

Список використаних джерел

1. Баранова С.В. Соціально-психологічні механізми формування професійної відповідальності колективних суб'єктів управління: Дис. ... кандидата психологічних наук за спец. 19.00.05 – соціальна психологія. – Луганськ. – 2004. – 224 с.
2. Бех І.Д. Відповідальність особистості як мета виховання // Початкова школа, 1994. – №9-10. – С. 4-8.
3. Дригус М.Т. Вплив ставлення учнів до навчання на його результативність // Психологія. – Вип. 20. – К.: Рад. школа, 1981. – С. 60-68.
4. Шрадер В. Отношение к учению слабоуспевающих школьников и условия, влияющие на изменение этого отношения / В кн.: Психические особенности слабоуспевающих школьников. – М.: Педагогика, 1984. – С. 11-77.
5. Татаурова Г.П. Профорієнтаційні виміри відповідального ставлення майбутнього фахівця до вибраної професії // Педагогічний процес: теорія і практика: Зб. накл. пр. Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – 2006. – Вип. 5. – С. 262-269.

The article tells about the role of professional orientation in the development of responsibility as a leading quality of future specialist's personality. The responsible attitude of students is explored toward the vocational training. As a result of research three groups of students are selected with the different level of responsible attitude toward professional studies and selected profession: stable, middle (by a situation), low.

Key words: professional orientation, quality of personality, responsible attitude, vocational training.

Отримано: 2.10.2008.